

ENQUETE

DEN, JEG KUNNE HAVE VÆRET

Spektrale ældreliv i Kirgisistan

MARIA LOUW

Alle mennesker bærer på mulige eller ulevede liv, og nogle gange kan de betyde lige så meget eller mere end det liv, de rent faktisk lever: Muligheden for at blive nogen eller noget andet end den eller det, man er, er måske et helt grundlæggende eksistentielt imperativ (Zigon 2014:757).

Vi har ofte en forestilling om, at vores mulighedsrum svinder ind, i takt med at vi bliver ældre, men måske er det bare en anden slags mulighedsrum, der åbner sig? Måske er det en bevidsthed om, at det, der kunne have været, lige så vel som det, der er og var, definerer den, man er? Måske bliver det muligens betydning i menneskelivet understreget lige præcis der, hvor mulighederne forbliver spektrale?

Spektrale verdener – her forstået som uhåndgribelige, usynlige eller knap nok synlige verdener; verdener, der rummer det glemte, det undertrykte, det ignorerede; det, der hjemsøger os, og det, vi håber; det, der findes i grænselandet mellem det mulige og det aktualiserede (Desjarlais 2019; Gammeltoft 2015; Gordon 2008 [1997]; Kwon 2008; Lincoln & Lincoln 2015; Raahauge 2014) – får måske især fylde i fraværet af de levende. Det gjorde de også for Bybykul, som jeg sidst besøgte i hendes lille hus i udkanten af Kirgisistans hovedstad Bishkek i det tidlige forår 2020 i forbindelse med et projekt, der fokuserede på ældre kirgiseres oplevelse af at blive gamle i fraværet af nære slægtninge. I det følgende vil jeg reflektere over det muligens betydning i det ældre liv med udgangspunkt i mine møder med Bybykul, som levede i fraværet af familie, men i selskab med sine forfædreånder, og for hvem forfædreånderne blev forbindelser, ikke så meget til det, der var, som til det, der kunne have været (jf. Al-Saji 2018).

Bybykul

Bybykul er lille, krumrygget og næsten blind, men det er svært at overbevise hende om, at hun skal sidde ned og slappe af. Hun bliver ved med at springe op fra sin lille skammel for at hente ting i køkkenet, hun kan servere for os. „Drik te! Spis æblerne! Jeg spiser mere end jer, selvom jeg ikke har flere tænder tilbage!“ ler hun og fortæller, at hendes mor lærte hende at være generøs; at vise, hvor stort hendes hjerte var. Da hun endelig sidder stille på skamlen, siger hun, at hun har så mange historier at fortælle, at man kunne skrive en bog om hende. De historier, hun fortæller, med hjælp fra sort-hvide fotografier, hun finder frem fra sine gemmer, handler om et liv, der fra starten var helliget omsorgen for andre, men også om det ene tab efter det andet af dem, hun elskede og drog omsorg for, og som drog omsorg for hende: Hendes far vendte aldrig hjem fra Den Store Fædrelandskrig, hendes mor døde, da Bybykul var teenager, og alle hendes brødre – som hun tog sig af efter morens død – og deres hustruer var også døde for længst. Hendes mand var død, og det eneste barn, hun havde født, døde som spæd.

„De er alle døde,“ gentager hun flere gange. Men Bybykul er ikke alene. Hendes afdøde slægtninges ånder kommer ofte og er hos hende, ser til hende, drikker te og spørger, hvordan hun har det. For nylig, fortæller hun, stillede hun en seng op i sit lille køkken til sin mand, som ynder at holde til der, når han besøger hende. Længe plejede han at lægge sig på gulvet for at tage sig et hvil, og hun ville gerne gøre det lidt mere behageligt for ham.

Alderdom i familiens fravær og forfædreåndernes nærvær

Når man i Kirgisistan omtaler en person som „ældre“, taler man ikke bare om, at han eller hun er oppe i årene. Det at være „ældre“ har en moralsk tyngde og er noget, man gør sig fortjent til at blive kaldt: En „ældre“ person er en person, som opfører sig som en „ældre“, blandt andet ved at udvise god moral, dømmekraft og autoritet, ved at give velsignelser og gode råd til yngre mennesker – som så omvendt forventes at hjælpe de ældre, økonomisk og praktisk, og at behandle dem med omsorg og respekt (Beyer 2010, 2013; Dubuisson 2017:6-7; Ismailbekova 2014). Sådanne relationer mellem generationerne ses som kendetegnende for kirgiserne og knyttes også ofte til spørgsmålet om, hvad det vil sige at være en god muslim. Normative ideer om, hvad det vil sige at være „ældre“, er dog blevet udfordret. Ikke blot betød de sociale omvæltninger i kølvandet på Sovjetunionens opløsning, at store dele af det, den ældre generation lærte om livet, syntes irrelevant for de liv, deres børn og børnebørn begyndte at efterstræbe.

Gængse ideer om, hvad det bør sige at være „ældre“, er også blevet udfordret af den arbejdsdygtige generations omfattende migration ud af landet som følge af den økonomiske krise, der ramte Kirgisistan i samme periode. Mange ældre i landet er ladt tilbage og lever for sig selv; nogle, fordi deres familie er migreret eller forfølger en mere individualistisk orienteret livsstil; andre som Bybykul, fordi de har mistet deres børn eller aldrig selv stiftede familie.

I fraværet af deres familie oplever mange ældre kirgisere, at forfædreånderne tager plads i deres hjem. Da Bybykul fortalte, at hun havde stillet en seng i køkkenet til sin mand for at gøre det mere behageligt for ham, når han besøgte hende, spurgte jeg hende, om hun ville fortælle mere om ham og de andre afdøde slægtninge, der besøgte hende. „Jeg lever med dem,“ svarede hun og trak på skuldrene, som om hun ikke vidste, hvad hun skulle sige. De kom i hendes drømme og gav hende varsler, som kirgisiske forfædreånder ofte gør, men langt oftere ville de bare komme og *være* der. Hvile sig og gå. Når hun var syg, ville de opmuntre hende til at holde ud: „Spis!“, „hvil dig!“, „tag varmt tøj på!“, ville de sige. De ville drikke te og spørge hende, hvordan det gik.

I Kirgisistan er forfædreånderne først og fremmest omsorgsvæsener. De kerer sig om deres endnu levende slægtninge og kommer ofte med råd og moralsk støtte, når de levendes verdener har slået revner. Til de yngre kommer de oftest med varsler og hjælper dem med at forestille sig alternative muligheder for fremtiden. For de ældre bliver de tit bindeled eller åbninger til ulevede liv, liv, der kunne have været, men ikke blev realiseret; til personer, de er, men som ikke kan udlevs blandt de levende.

Bybykuls store hjerte

Da jeg fortæller Bybykul, at hendes hus er hyggeligt, svarer hun, at hun ikke har mange ting tilbage, og underbygger det med et smil og et afværgende håndkast. De seneste par år har hun fornemmet, at hun snart vil forlade denne verden, og hun har derfor givet de fleste af sine ejendele væk. En af de få ting, hun har beholdt, er den symaskine, hendes mor gav hende, da hun som 15-årig blev gift for første gang. Med symaskinen, sagde moren, ville Bybykul altid kunne forsørge sig selv, hvis hun fik brug for det. Hendes mor plejede selv at sidde ved sin symaskine hver aften og sy tøj for andre og til sin egen familie, og sådan klarede familien sig i de svære år omkring og efter krigen, selvom den havde mistet sin hovedforsørger. Men moren blev syg, og siden otteårsalderen måtte Bybykul gradvist overtage flere og flere opgaver i hjemmet. Da Bybykul fyldte 15, besluttede moren, som var klar over, at hun ikke ville leve meget længere, at Bybykul skulle giftes. Bybykul brød sig dog hverken om sin mand eller hans fa-

milie, som ikke tillod hende at arbejde, hverken på *kolkhozen* (kollektivfarmen) eller derhjemme. Hun husker, at hun dag ud og dag ind bare sad med et malet ansigt som en dukke og havde hjemve. Da hun var 16, fødte hun et barn. Barnet blev født for tidligt, det var svagt, og efter seks måneder døde det. Bybykul erindrer, at hun ikke var specielt ked af det. Snarere var hun lettet over, at der ikke længere var noget, der bandt hende til hendes svigerfamilie. Nu fortryder hun sine følelser dengang: Hun var stadig et barn selv og forstod ikke værdien af at have børn. Senere giftede hun sig igen, denne gang med en „god mand“, der hjalp hende med at tage sig af sine yngre brødre, og som tillod hende at arbejde. Hun fodrede og malkede kolkhozens køer og solgte mælken og modtog ofte hædersbevisninger, fordi hun arbejdede så hårdt – og på samme tid tog hun sig af sine brødre og sørgede for, at de alle blev gift. Bybykul ler og smiler med hele ansigtet, når hun fortæller om denne periode i sit liv. Hun havde altid travlt; der var altid noget eller nogen, hun skulle tage sig af. Men det var ikke svært for hende. Hun husker, at når hun lavede mad – også selvom tiderne var svære, og hun kun havde meget lidt at lave den af – ville hun altid ende med at have så store mængder, at hun blev nødt til at dele ud til andre. „Kom til mit hus, og spis *manti!*“ ville hun råbe til sine naboer. Det store hjerte, ræsonnerede hun, var et talent, Gud havde givet hende.

Hvor gudgiven Bybykuls sans for generøsitet og omsorg end var, var disse dyder svære for hende at praktisere nu, hvor hun var alene. Og dog. For det var måske det, hun kunne i selskab med forfædreånderne. Det, de gjorde, når de besøgte Bybykul, var alt andet end spektakulært: De kom, de drak te, de hvilede sig, de var der bare, de spurgte, hvordan hun havde det. Men netop sådanne ordinære handlinger og gestusser var essentielle for, at Bybykul kunne være den, hun helst ville være, men som hun havde svært ved at være blandt de levende: en ældre, som var generøs, omsorgsfuld og gæstfri, der, viste, hvor stort hendes hjerte var, og som selv var genstand for omsorg.

Det, der kunne have været

Ud fra ideen om, at menneskelivet grundlæggende er orienteret mod fremtiden, har mulighed og potentialitet fået en mere prominent plads i antropologien i de senere år. Som oftest er fokus mere specifikt på det fremtidige, på det, der muligvis er på vej til at blive aktualiseret ud fra ideen om, at menneskelivet grundlæggende er orienteret mod fremtiden (se fx Dave 2012; Zigon 2018). I dette fokus ligger måske en implicit aldersbias, der fremhæver en tidlig orientering, der er forbundet med en yngre livsfase (Dyring 2017). Vi har ofte en forestilling om, at vores mulighedsrum svinder ind, i takt med at vi bliver ældre. Men måske er det

bare en anden slags mulighedsrum, der åbner sig? Måske accentueres betydningen af mulighed i menneskelivet nogle gange endnu mere i alderdommen, hvor det, der *kunne* have været (Al-Saji 2018), kan blive hængende som en spektral fornemmelse af at kunne eller at have potentiale til noget, som måske aldrig realiseres, men som ikke desto mindre er centralt for den, man er, og for ens moralske orientering? En fornemmelse af et potentiale, som kan hjemsøge og plage en, men som også, hvis det anerkendes som en væsentlig del af en persons liv og verden, kan være der, hvor et godt og meningsfuldt liv udfolder sig. Det er måske det, de forfædreånder, der tager plads i Bybykuls hjem, minder os om.

Litteratur

- Al-Saji, Alia
2018 SPEP Co-Director's Address. Hesitation as Philosophical Method. Travel Bans, Colonial Durations, and the Affective Weight of the Past. *Journal of Speculative Philosophy* 32(3):331-59. <https://doi.org/10.5325/jspecphil.32.3.0331>.
- Beyer, Judith
2010 Authority as Accomplishment. Intergenerational Dynamics in Talas, Northern Kyrgyzstan. In: A. Sengupta & S. Chatterjee (eds): *Eurasian Perspectives. In Search of Alternatives*. Pp. 78-92. New Delhi: Shipra.
2013 Ordering Ideals. Accomplishing Well-Being in a Kyrgyz Cooperative of Elders. *Central Asian Survey* 32(4):432-47. <https://doi.org/10.1080/02634937.2013.865348>.
- Dave, Naisargi N.
2012 *Queer Activism in India. A Story in the Anthropology of Ethics*. Durham & London: Duke University Press.
- Desjarlais, Robert
2019 *The Blind Man. A Phantasmography*. New York: Fordham University Press.
- Dubuisson, Eva Marie
2017 *Living Language in Kazakhstan. The Dialogic Emergence of an Ancestral Worldview*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Dyring, Rasmus
2017 Ethics and Aging. On the Existential Vicissitudes of Ethical Striving. Paper præsenteret på the AAA conference 29. november-3. december. Washington.
- Gammeltoft, Tine
2014 Toward an Anthropology of the Imaginary. Specters of Disability in Vietnam. *Ethos* 42(2):153-74. <https://doi.org/10.1111/etho.12046>.
- Gordon, Avery F.
2008 [1997] *Ghostly Matters. Haunting and the Sociological Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ismailbekova, Aksana
2014 Performing Democracy. State-Making through Patronage in Kyrgyzstan. In: M. Reeves, J. Rasanayagam & J. Beyer (eds): *Ethnographies of the State in Central Asia. Performing Politics*. Bloomington: Indiana University Press.

- Kwon, Heonik
2008 *Ghosts of War in Vietnam*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807596>.
- Lincoln, Martha & Bruce Lincoln
2015 *Toward a Critical Hauntology. Bare Afterlife and the Ghosts of Ba Chúc*. *Comparative Studies in Society and History* 57(1):191-220. <https://doi.org/10.1017/S0010417514000644>.
- Raahauge, Kirsten Marie
2015 *The Ghost in the Machine. Haunted Houses, Intense Sensations and Residual Rationalities*. In: V. Steffen, K.M. Raahauge & S. Jøhncke (eds): *On the Limits of Reason in the Modern World*. Pp. 315-43. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zigon, Jarrett
2014 *An Ethics of Dwelling and a Politics of World-Building. A Critical Response to Ordinary Ethics*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 20(4):746-64. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12133>.
2018 *Disappointment. Toward a Critical Hermeneutics of Worldbuilding*. New York: Fordham University Press.